Original scientific paper

Rehák László

VÁLTOZÓ TÁRSADALMI SZERKEZET JUGOSZLÁVIÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VAJDASÁGRA

1. A társadalmi osztályok és a társadalmi szerkezet többi eleme a társadalom szerkezeti változásainak meghatározása szempontjából

A társadalmi szerkezetben végbemenő változások meghatározásához a szakirodalom rendszerint még egy országon belül is igen nagy módszertani eltérésekkel közelít. Nemzetközi viszonylatban pedig ez a különbözőség még inkább megnyilvánul.

A fejlett tőkés társadalmak szociológiája 7—9 alapvető társadalmi réteget különböztet meg. Ezeknek a rétegeknek a meghatározása a család jövedelméből indul ki, de figyelembe veszi vagyoni állapotát és mindennek alapján az életmód minőségét.

A marxista szociológia természetesen a vizsgált társadalom osztályszerkezetéből indul ki, noha maga az osztály — bár alapvető társadalmi kategória — túlságosan globális elem a társadalmi szerkezeti változások jellemzésére. Még attól eltekintve is, hogy nehéz feladat akár megközelítő pontossággal meghatározni ki tartozik egy adott társadalmi osztályba, tekintettel az osztályok mint társadalmi nagy csoportok nyitottságára, vagyis a szociális mobilitásra, valamint arra, hogy minden osztálynak van perifériküs része és saját magán belül sem teljesen homogén.

Nem véletlen tehát, hogy a második világháborút követő két évtizedben a szociológusok világkongresszusainak alapvető napirendi pontja a társadalmi struktúra és ennek változása volt. A témakör ma már kimerült, méghozzá nem azáltal, hogy kialakult volna egy többé-kevésbé meggyőző többségi vélemény, hanem kimerült a különböző nézetek felsorakoztatása és szembeállítása minden további eredmény kilátása nélkül. Ezáltal már céltalan ismétlés volna a szerkezeti témakörön hosszasan időzni.

Nemcsak világviszonylatban, hanem országosban is, szép számban találhatók — igaz közös nevezőre nehezen hozható — a társadalom szer-

kezeti változásait taglaló munkák. Annak idején e sorok írója is foglalkozott a munkásosztályunkra vonatkozó újabb keletű meghatározás elemeivel,[1] noha, mint már utaltunk rá, maga az osztályszerkezet feltárása valójában csak durva, elnagyolt kereteket nyújt egy adott társadalmi szerkezet változásainak feltárásához, s így hazánk társadalmi szerkezetének változási folyamatához is. De mindjárt hozzá kell fűzni azt is, hogy ez a durván körvonalazott keret egyben megbízható támpont is a részletezéshez. Ezt a módszert követték a Szabadkai Közgazdasági Kar Közgazdasági Intézetének szociológiai-politológiai kutatói is többéves kutatásuk során, amelynek első szakasza lezárult,[2] és az alapkutatások valószínűleg az elkövetkező öt év során folytatódnak majd.

Nem vitatható el, hogy minden bonyolult folyamatra vagy jelenségre, különösen az olyan nagyfokú, szövevényes valóság-elemmel rendelkezőkre, mint amilyen egy adott ország társadalma, jellemző a sajátos szerkezet és annak változásai. Részünkről az a nézet az elfogadott, mely szerint egy adott társadalom struktúráján — ha azt rendszerként fogjuk fel — az alapvető elemek viszonylagosan megállapodott viszonyát értjük. Természetesen ez a megállapodottság nem merev egy-egy ország társadalma esetében, különösen pedig nem az egy forradalmi társadalomban. Jugoszláviában is kimutatható, hogy az ország társadalmában végbement és folyamatban levő szerkezeti változások kifejezik az alapvető termelési viszonyokat és azokat a társadalmi alanyi tényezőket, amelyek lényegesen befolyásolják szocialista fejlődésünk felgyorsuló vagy lassuló ütemét.

Ezúttal, noha a társadalmi osztályból és az azon belüli rétegeződésből indulunk ki, a társadalmi szerkezet változásai csak olyan méretekben mutathatók ki és elemezhetők, amennyire a másodlagos forrásokból kitűnnek, elsősorban az általános országos népszámlálási adatokból. Ezek pedig lényegében az 1981-es évvel zárulnak. Viszont éppen a 80-as években — tehát lassan immár egy teljes évtizeddel számolhatunk — megtorpanás tapasztalható az életszínvonal emelkedésében, a foglalkoztatásban, s ezáltal az életmód minőségében. Ezért tévedés lenne a jelenlegi állapotot a régebbi folyamatok egyszerű interpolálásával ábrázolni, tekintettel arra, hogy a gazdaságszilárdítási törekvések időszakában mindenki életmódjában törés következett be, méghozzá differenciáltan, sok, az ember szempontjából kívülálló tényező hatására. Statisztikánk nem választja külön azokat, akik mezőgazdasági háttérgazdasággal rendelkeznek azoktól, akik kizárólag a munkahelyükön megkeresett személyi jövedelemből vagy csak nyugdíjukból élnek. Ez a lényeges körülmény azonban külön kutatások segítségével, határozott megbízhatósággal pontosan kimutatható lenne, amennyiben megfelelő anyagi eszközök állnának rendelkezésünkre, mert a tudás és szakember nem hiányzik hozzá.

Hasonló módon fontos az egy családtagra jutó tényleges jövedelem, amely nagyobb családnál, ahol az eltartottakhoz képest kevesen vannak munkaviszonyban, lényegesen befolyásolja a háztartás felszereltségét és általában az életkörülményeket. Ez irányban, éppen e sorok írója ve-

zetésével, a Vajdasági Képviselőház rendelésére végeztek átfogó szociológiai és gazdasági kutatásokat, amelyeket a kikötött másfél év leteltével, 1973 szeptemberében és 1974 februárjában a megrendelőnek át is adtak.[3] A kutatások mutatószámai ma már nem érvényesek, de alapvető megállapításai mindenképpen: nevezetesen, egy (vagy kettő) kereső családtag esetében, a családtagok számának növekedésével rohamosan csökken a nagycsaládok életszínvonala. Ezért a népesedéspolitikában és általában a szociálpolitikában már most, de a jövőben még inkább megkülönböztetett figyelmet kell szentelni a nagycsaládok anyagi helyzetének.

Ezenkívül a munkaviszonyban lévők létező vagy nem létező agrárhátterén túlmenően statisztikánk az utóbbi évtizedekben nem követi és nem mutatja ki külön, hogy az összlakosság hogyan oszlik meg falu—város viszonylatban sem amikor a munkahelyről, sem pedig amikor a lakóhelyről van szó. Vonatkozik ez a társadalmi szolgáltatásokkal való ellátottságukra és az összesített adatok közlésén túl a kulturális élet mutatószámaira is. A lakóhely ugyanis külső tényezőként hat az életkörülményekre és gyakran meghatározó az életmód szempontjából is. A falusi, illetve a városon kívüli állandó lakóhely ma már nem minden esetben jelent hátrányt, a jövőben pedig arról kellene gondoskodni, hogy ez inkább előnyt jelentsen. Az ez irányú adatok is meghatározhatók pótlólagos kutatásokkal, noha azok begyűjtése fáradságos, és természetesen költséges, ami iránt egyelőre nem mutatkozik tényleges érdeklődés. Lényeges még a dolgozók helyzetének számbavétele is, mert a szakmai képzettség csak utal, de nem mutatja ki például jövedelmi helyzetét annak, aki szervező és vezető szerepet tölt be, vagy közvetlen termelő, vagy aki esetleg szakképzettsége ellenére, vagy ennek hiányában kisegítő feladatokat végez a munkafolyamatban.

Az itt említettek mind az elsődleges mutatók csoportjába sorolhatók. A másodlagos mutatók csoportjába a vertikális szociális mobilitással[4] kapcsolatos társadalmi szerkezetre gyakorolt vetület tekinthető. Még akkor is így van ez, ha egy köztiszteletnek örvendő akadémikusunk kijelenti (komoly hetilapunk pedig az 1986-os köztársaság napi számában lehozza), hogy mindannyiunknak paraszti gyökerei vannak. Részigazságnak elfogadható, mivel hazánk még egy jó nemzedékkel ezelőtt — de ez az ország egészére és átlagban érvényes csupán — agrár jellegű volt, ahol a lakosság háromnegyed része földműveléssel foglalkozott, ide számítva a félproletár szegényparasztokat is. Mégsem fedi a valóságot az, hogy minden négy dolgozó közül, aki ma társadalmi eszközökkel termel vagy társadalmi szolgáltatásokat végez, három paraszti család közvetlen leszármazottja. Mert ez egyben azt is jelentené, hogy az akkori időkre jellemző minimális népiskolai végzettségűek voltak a szüleik. Márpedig ez országrészenként nagyon változó volt (négy vagy hat évet oktattak, de volt olyan része az országnak, amelyben nem is volt iskoláztatási lehetőség, sem iskolai kötelezettség, kivéve az önkéntes iszlám vallási iskolázást) és ebből következően a termelői szaktudás is apá-

ról fiúra szállt. Ennek pedig természetesen regionális és részben nemzeti vetülete is van.

A másodlagos mutatók közé még a jelenlegi családforma sorolható: a család lélekszáma és a keresők száma, valamint a család gerincét képező tagok életkora. Így a nukleáris család esetében vajon csak azért képezi férj és feleség a családot, mert még nincs gyermekük, vagy azért, mert már a gyermekeik is önállósultak és saját családot alapítottak? Nem mellékes, illetve különbözőképpen gyakorol hatást az életmódra az, hogy saját lakása van-e valakinek, vagy társadalmi tulajdont képező lakásban, esetleg albérletben él.

2. *A burzsoázia mint társadalmi osztály felszámolása*

Alapjában véve ma már felesleges arra az alapvető és gyökeres társadalomszerkezeti változásra utalni, amelyet a burzsoáziának mint osztálynak — több nemzetiségű országról lévén szó: a burzsoáziáknak mint osztályoknak — a felszámolása jelentett.[5] Ez ma mindenki számára, különösen azok számára, akiknek a tőkés társadalmi rend és a burzsoá kizsákmányoló osztályuralom nem jelenthetett személyes élményt, természetes, mivel a burzsoá osztályuralom felszámolása a szocialista forradalom tartozéka. Ha nem is részletezzük ezt a folyamatot, mégis szükséges hangsúlyozni, hogy ez volt Jugoszláviában a század legjelentősebb társadalomszerkezeti változása, mert egy teljes osztály tűnt el az ország társadalmi szerkezetéből, méghozzá az a társadalmi osztály, amely noha az akkori társadalom határozott kisebbségét alkotta, döntő befolyású volt. Rendelkezett a nemzeti vagyon jelentős részével, a tőkésállam és kapcsolt intézményeink erőszak-szervezetével és közvéleményalakító tényezőivel, valamint kialakította a társadalmi középrétegek anyagi, államfegyelmi és világnézeti függőségét. A század derekán, a forradalom fegyveres szakasza idején és néhány évvel a háború utáni szocializmus építése során Jugoszlávia burzsoá osztályának nemcsak a hatalmát döntöttük meg, hanem mint osztályt is megsemmisítettük.

Mindenesetre a burzsoáziának mint társadalmi osztálynak a felszámolása nem az 1947-ben törvénnyel előírt államosítással ment végbe. Pontosabban ekkor fejeződik be az a folyamat, amely már jóval előbb, a népfelkeléssel, sőt még attól is valamivel korábban megkezdődött. Mert 1941 áprilisa az urak hatalmára alapozott Jugoszláv Királyság katonailag elszenvedett veresége, majd rövid idő alatt történő összeomlása már a vég kezdete volt, még ha számításba vesszük is a fasiszta szövetséges erők döntő túlerejét. Az ország lakosságának többsége számára megdöbbentő volt az urak országirányító és katonai tehetetlensége, szervezetlensége és gyáva, meghunyászkodó magatartása. Itt kezdődik a polgári osztályok tekintélyének és politikai befolyásának a felmorzsolódása. A burzsoáziának az a része, amely nem szökött külföldre, és nem vonult a tiszti fogolytáborokba, hogy ott várja ki a háború kimenetelét, nyíl-

tan vagy leplezetten, de lényegében behódolt a megszállóknak. Egy része nyíltan üdvözölte az ország feldarabolását és a megszálló erők bevonulását, s a megmaradt hatalmi szervek jelentősebb részével a megszállók szolgálatába szegődött, más része pedig előbb burkoltan, idővel pedig mind nyíltabban működött együtt a fasiszta erőkkel. Fegyveres harcot a megszállók ellen csak a JKP vezette népfelszabadító mozgalom vívott. Ez a szűk látókörű osztályérdek megmagyarázható, mert nem a hazafiasság hiányáról volt szó, hanem a saját szemszögükből fakadó indokolt bizalmatlanságról. Nevezetesen arról, hogy vajon mi lesz társadalmi előjogaikkal azon háború után, amelyben a dolgozók sokasága fegyvert ragadott a Jugoszláv Kommunista Párt általános népfelkelésre való felszólítása alapján.

Már a háború első évében létrejöttek a különböző létszámú, de egységes parancsnoklási rendszer alapján harcoló fegyveres alakulatok. Ezek a fegyveres erők, mint minden államgépezet jelentős tartozéka, már az új állam és az új osztályerőviszonyok előfutárai voltak. De a burzsoá állam lebontása 1941-ben nemcsak katonai téren kezdődött meg, hanem a hatalmi-közigazgatási gépezet felszámolásával is. Gondoljunk csak Délnyugat-Szerbia nagy kiterjedésű felszabadított területére, amelyen a helyi, járási és körzeti népfelszabadító bizottságokat a Szerbiai Népfelszabadító Főbizottság užicei székhellyel fogta össze. De ez év őszén az ország számos más vidékén is létrejönnek a kisebb-nagyobb szabad területek, amelyen már nincs párhuzamos hatóság, ahol már kizárólag a népfelszabadító bizottságok mint ideiglenes forradalmi hatósági szervek működnek, amelyek nemcsak a fegyveres erők hadtápját képviselik (erre rendszerint külön katonai parancsnokság alakul), hanem a helyzet adta mindennemű hatósági feladatot betöltenek. Ezért válik szükségessé 1942 tavaszán a népfelszabadító hatósági szervek egyöntetű szervezeti felépítését és hatáskörét megszabó Fočai Rendelkezések meghozatala, amelyet az egyetlen akkori általános hatáskörű országos szerv, a NFH és PO Legfelsőbb Parancsnoksága hoz meg.

Az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) első, de különösen az 1943 novemberében, Jajcéban megtartott II. ülése lényegében (ha nem is maradéktalanul) befejezi a hatósági szervek országos rendszerének kialakítását és létrehozza a kormány hatáskörével felruházott hatósági szervet, amelyet az egyes szövetségi egységek kormányainak megalakítása követ. Ez előtt és után a burzsoáziák különböző elnevezésű és politikai színezetű ellenforradalmi egységei a háború hadszínterén sorra vereséget szenvedtek, azzal hogy az NFH és a JKP vezetősége állandóan ügyelt, hogy harcunk ne fenekeljen meg a polgárháború kátyújában — ami a hitleri Németország vezetőségének előre megfogalmazott alapvető politikai-stratégiai elképzelése volt — állandóan szem előtt tartva a követelményt, hogy a megszállók katonai erői képezik a fő ellenséget. Ezzel párhuzamosan kialakult az új Jugoszlávia dolgozóinak politikai szervezettsége is, az antifasiszta társadalmi-politi-

kai szervezetek létrehozása alapján, amelyek követik az ország szövetségi berendezésének felépítését.

A háború utolsó évében, és közvetlenül a háború után, 1944-ben és 1945-ben az új Jugoszlávia hatósági szervei államosítják a megszállókkal nyilvánvalóan együttműködők és kiszolgálóik vagyonát. Ezt követően a hadműveletek befejeztével, törvényes rendelkezés alapján államosítják a külföldi tőke tulajdonát képező összes gazdasági vállalatot. Szintén már 1945 nyarán az ideiglenes törvényhozó szerv meghozza az akkori idők Európájának legradikálisabb agrárreformját, melynek értelmében 1945 őszén az egész ország területén felszámoljuk a falusi tőkés elemek anyagi alapjait (a ténylegesen nem termelő, de mezőgazdaságból élő tulajdonosoknak három hektáros terület marad a tulajdonában). Ezután azoknak a vagyona, akik a háborút követő egy év leforgása alatt nem tértek haza (sok tőkés a hadifogság után a nyugati tőkés államokban telepedett le, és vagyonának még a háború előtt külföldre utalt részére alapozta későbbi megélhetését) szintén állami tulajdonba került. Az ilyen intézkedések folytán a tőkéstulajdonnak már több mint a fele kicsúszott a tőkések kezéből. Ezt követte és zárta le az 1947-ben meghozott államosítási törvény, amely véglegesen és maradéktalanul felszámolta a tőkésosztály anyagi létalapját.

A burzsoá osztály tehát már évtizedek óta nem létezik társadalmunk szerkezeti elemeként. Már valamikori képviselői közül is csak kevesen élnek, hatását azonban továbbra is érezteti, s ez a hatás nem becsülhető le a mai nemzedékek társadalmi tudatának kialakításában sem. Voltaképpen a mindmáig létező kistulajdonosi szerkezeti elem az a táptalaj, amely a burzsoá osztályfelfogást és eszmei hagyatékot akkor is életben tartja, amikor már a valódi létrehozó osztálya nem létezik.

Erről a JKSZ-nek az 1958 áprilisában hozott programjában (VI. fejezet: A társadalmi-gazdasági rendszer — A burzsoázia és a burzsoá hatások maradványai című rész) a következők olvashatók:

„Mivel a burzsoáziát mint osztályt felszámoltuk, maradványai a mezőgazdasági és kisipari magántulajdonos viszonyok útján próbálnak fennmaradni és reprodukálódni, valamint az új társadalom bizonyos viszonyai és jelenségei útján, amilyenek: a bürokratizmus, fogyatékosságok az elosztási rendszerben, amelyek még itt-ott megengedik anyagi kiváltságok szerzését, a kapitalista módszerek maradványai a kereskedelemben, valamint az áru- és pénzviszonyokból eredő különféle egyéb maradványok. Ilyen formában a burzsoázia és a burzsoá szemlélet maradványai még hatnak bizonyos ellentmondások és viszályok keltése és a szocialista viszonyok eltorzításának egyéb formái irányában. ... A múlt maradványainak jelenléte, a kistulajdonos gondolkodásmód nyomása, valamint a termelőerők elégtelen fejlettsége a társadalmi élősdiségnek olyan elemeit is meghonosítja a társadalmi-gazdasági szerkezetben, amelyek voltaképpen csak a dolgozó tömegek kizsákmányolásának és társadalmi kiváltságok teremtésének sajátos formái. A munkátlanság, élősködés, ká-

ros tevékenység folytatása egyéni haszon szerzése céljából, üzérkedés stb. nemcsak hátrányos, antiszocialista jelenség, hanem maradi és visszafelé húzó tényező is."[6]

Ezek a megállapítások, noha a mai társadalmi helyzet és szerkezet némileg módosítja őket, azért időszerűek mindmáig, mert a burzsoá eszmei hatás továbbélésének lehetősége társadalmunk szerkezeti felépítésében adva van. Nem véletlenül utalunk mindig arra, hogy munkásosztályunk mint osztály még fiatal és jelentős része kistulajdonosi földműves származású. A társadalmi szolgáltatásokban dolgozók jelentős része ugyancsak kistulajdonosi környezetből származik. Ennek említése azért indokolt, mert elégtelen csak statikusan szemlélni mai társadalmi szerkezetünket, amely kétségtelenül kedvező, és már kifejezi egy korszerű társadalmi rendszer felépítését.

A szocializmusellenes erők nálunk — és rendszerint másutt is — gyakran kísértetiesen ismétlik a letűnt tőkés rendszer burzsoáziájának gondolati sémáit. Így a nacionalizmus jelszavai, még ha azok hangoztatói esetleg nincsenek is tudatában, hátborzongató módon ismétlik a burzsoá megfogalmazási módot és érvelést. De ez vonatkozik a múlt társadalmi igazságtalanságaitól hemzsegő illuzórikus utalásokra is, a polgári megfogalmazású emberi szabadságra vonatkozó elképzelésekre, valamint a politikai viszonyok elvben és szavakban hangoztatott, ám az SZHSZ, illetve a Jugoszláv Királyságban sohasem alkalmazott demokratikusságára is.

3. A mezőgazdaságból élő lakosság számának csökkenése

A másik nagy szerkezeti változás a szocialista Jugoszláviában, és ezen belül Vajdaságban is a lakosság mezőgazdaságból élő részének (régies kifejezéssel az őstermelőknek) a viszonylagos, de abszolút számban való csökkenése is. Különben világszerte ez a folyamat a XIX. században, és némi kivétellel egészen a XX. század végéig (most már a gazdaságilag legfejlettebb országokban nem mérvadó) az általános gazdasági, nem csak iparosodási ütem fokmérője és a korszerű kedvező társadalmi szerkezet kialakulásának mutatója.

Ez a folyamat a tőkés Jugoszláviában lényegében egy helyben topogott, és csak a szocialista Jugoszláviában gyorsult fel a gazdasági és társadalmi fejlődés következtében. Meg kell jegyezni, hogy az adatok tükrében tévesnek bizonyulnak azok a nézetek, melyek szerint Vajdaságban, a háború utáni szocialista fejlődés első két évtizedében, a sajátos körülmények következtében (telepítés, sokaknak földhöz jutása az agrárreformmal, a termőföld jó minősége) ez a folyamat visszafojtottabb volt.

Ezt a folyamatot, falu- és településszociológusunk, Stipe Šuvar 1970-ben a következőképpen fogalmazta meg: „Az agrárlakosság csökkenése

mindenképpen a szociális mobilitás alapvető módozata Jugoszlávia jelenkori társadalmában, s valószínűleg ez így is marad még évtizedeken át mindaddig, amíg a ma még nagylétszámú paraszti földművelő lakosság nem csökken néhány százalékra, ahogyan ez a fejlett ipari országokban történt."[7]

A Szövetségi Statisztikai Hivatal 1982-ben megjelentetett alkalmi kiadványában hazánk lakosságának szerkezeti változásairól[8] a következők olvashatók:

Jugoszlávia lakosságának számbeli és szerkezeti változásai

(a háború utáni 4 népszámlálás alapján)

1. sz. táblázat

	1948	1961	1971	1981	1961/1948	1971/1961	1981/1971	1981/1948
A lakosság összlétszáma ezrekben	15 842	18 549	20 523	22 429	117	111	109	142
1 km²-re jutó lakos	61,9	72,5	80,2	87,5	117	111	109	142
Mezőgazdasági lakosok, ezrekben	10 606	9 198	7 844	6 449	87	85	76	43
A mezőgazdasági lakosok részesedése a lakosság összlétszámában, %-ban	67	50	38	29	74	76	126	305
Nem mezőgazdasági lakosok, ezrekben	5 236	9 351	12 679	15 951	178	136	126	215
A nem mezőgazdasági lakosok részesedése a lakosság összlétszámában, %-ban	33	50	62	71	152	124	115	124
A társadalmi szektorban dolgozók, ezrekben	1 471	3 170	3 944	5 846	215	124	147	395
A társadalmi szektorban dolgozók részesedése a lakosság összlétszámában, %-ban	19	38	44	62	200	116	141	326

Az 1. számú táblázat adataihoz hozzá kell még fűzni mint lényeges körülményt, hogy az 1971-es népszámlálási adatok alapján 7600, 1981-ben pedig 6100 jugoszláv volt külföldi munkán.

Ezeket a struktúraváltozásokat (1. számú táblázaton) a Szövetségi Statisztikai Hivatal 1983 esztendei évkönyve,[9] köztársaságokba lebontva (százalékban kimutatva) a kövekezőképpen szemlélteti (lásd: 2. sz. táblázatot):

2. sz. táblázat

A lakosság társadalmi-gazdasági szerkezetváltása a népszámlálási adatok alapján

	JSZSZK	Bosznia Herceg.	Crna Gora	Horvátország	Macedónia	Szlovénia	Szerbia			
							Összesen	JSZSZK	Kosovo	Vajdaság
Az aktív lakosság részesedése az összlakosságban										
1948	49,1	42,9	36,9	51,6	43,4	52,9	50,9	54,2	35,3	49,4
1953	46,3	42,5	36,4	47,7	40,8	40,8	48,4	52,4	33,2	45,4
1961	45,0	39,2	34,3	47,0	39,4	48,3	47,3	51,1	34,8	44,0
1971	43,3	36,7	32,7	45,5	38,3	48,4	45,7	51,5	26,0	42,7
1981	44,0	38,7	34,3	45,6	41,8	50,3	45,4	51,8	23,8	44,3
A mezőgazdasági lakosság részesedése az összlakosságban										
1948	67,2	71,8	71,6	62,4	70,6	44,1	72,3	72,4	80,9	68,1
1953	60,9	62,2	61,5	56,4	62,7	41,1	66,7	67,2	72,4	62,9
1961	49,6	50,2	47,0	43,9	51,3	31,1	56,1	56,2	64,2	51,8
1971	38,2	40,0	35,0	32,3	39,9	20,4	44,0	44,1	51,5	39,0
1981	19,9	17,3	13,5	15,2	21,7	9,4	25,4	27,6	24,6	19,9
A városok lakosságának részesedése az összlakosságban										
1953	21,7	15,0	14,2	24,3	26,1	22,0	22,5	21,2	14,6	29,5
1961	28,3	19,5	21,1	30,8	34,9	28,9	29,8	28,6	19,5	38,3
1971	38,6	27,9	34,2	41,0	45,1	37,7	40,6	40,8	26,9	48,7
1981	46,5	36,2	50,7	50,8	53,9	48,9	46,6	47,8	32,5	54,1

A mezőgazdasági lakosság csökkenése (amelyet az 1. sz. táblázat mutat) még szemléletesebb, ha kiegészítjük Stipe Šuvar adataival, aki a tőkés Jugoszlávia két népszámlálásának, az 1921., és az 1931. évinek az adatai mellett visszaszámítja és megállapítja a lakosság szerkezetére vonatkozó adatokat az 1910-es évre is. Ezek az adatok hisztogramban kifejezve szemléletes módon mutatják, hogy a század első felében, noha százalékban a mezőgazdaságból élő lakosság aránya az összlakossághoz viszonyítva enyhén csökkenő irányzatú, abszolút tömegében még növekedett is.

1. sz. hisztogram

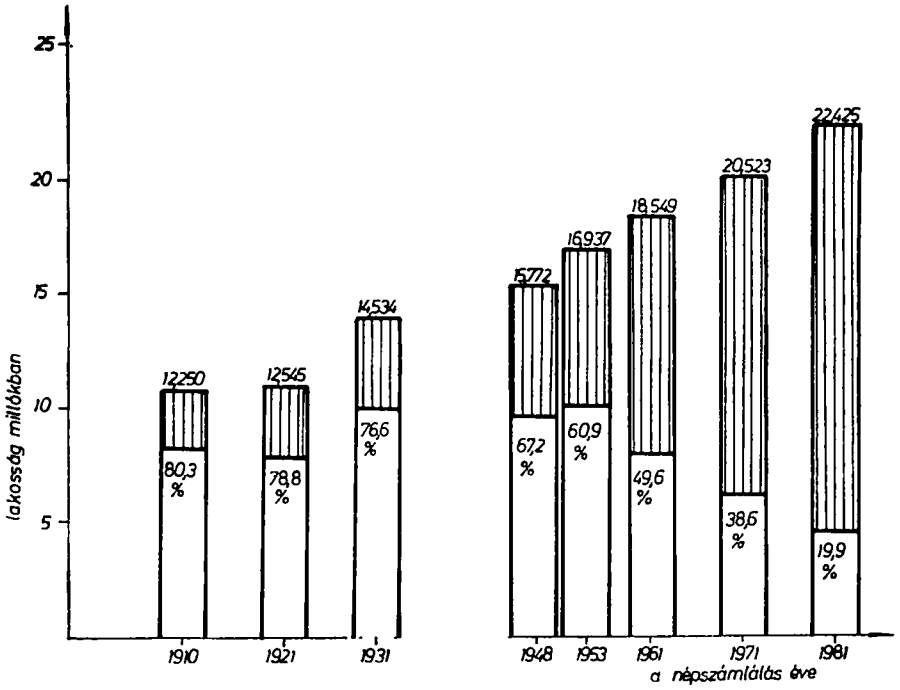

Az 1. sz. hisztogramban ábrázoltak azt bizonyítják, hogy már az 1981. évi népszámláláskor Jugoszlávia földművelő lakossága 20 százaléknál kisebb arányban vett részt az összlakosság szerkezetében. Ilyen témakörű Miroslav Pečujlić, már idézett lakosságszerkezeti tanulmánya is, amelyet még 1967-ben jelentetett meg. Ebben már az 1961-es népszámlálás adatai és szocialista fejlődésünk társadalmi változásainak két évtizede alapján megbízhatóan kirajzolódott, hogy az összlakosság mezőgazdaságból élő része az ország népességének csak kisebb felét képezi (az általa alkalmazott mérce és számítás módszere ezt a részvételt 1967-re 39,4%-ra becsülte), és ezért kifejti a következőket is:

„... A háború előtti időszak három és fél évtizede alatt a mezőgazdasági lakosság körülbelül 5%-kal csökkent. A szociális fejlődés két évtizede alatt ez a csökkenés több mint 30% volt. Vagy ha ezt még szembetűnőbben szándékozzuk érzékeltetni: ahhoz, hogy a mezőgazdaságból élő lakosság 73%-ról 43%-ra csökkenjen, Franciaországban 110 év, az Amerikai Egyesült Államokban 75 év, a Szovjetunióban pedig 43 év kellett, míg Jugoszláviában ugyanez 35—40 évet vesz majd igénybe."[10]

Mezőgazdaságból élő lakosságunk csökkenésének grafikon által való bemutatása, a szocialista Jugoszláviában megejtett népszámlálási adatok alapján (az áttekinthetőség végett csak az egész Jugoszlávia átlagát, az egész Szerbia és külön a két tartomány adatait mutatva be) a következőképpen alakult:

1. sz. grafikon

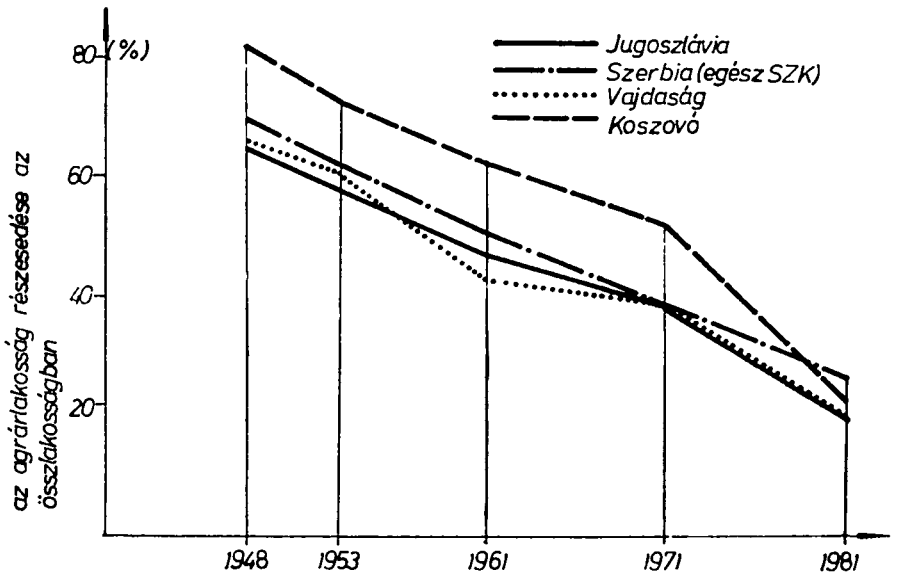

A grafikon szemlélteti, hogy Vajdaságban, akárcsak Jugoszlávia többi részében a földművelésből élő lakosság csökkenési folyamata az átlag vonulatát követi, némi eltérésekkel. Jelentősebben tér el az átlagtól a gazdaságilag legfejlettebb két köztársaság (1981-ben Szlovénia 9,4% és a Horvát SZK 15%-os agrárlakosságával) és egy gazdaságilag kevésbé fejlett köztársaság (13,5%-os mezőgazdasági lakossal).

A grafikon az agrárlakosság (százalékban kifejezett) csökkenésének csak alapvető jellemzőire utal, mert viszonylagos adatokat közöl. Figyelembe kell venni az abszolút adatokat is (példa erre az 1. sz. hisztogram, amely rámutat egy olyan helyzetre, amikor százalékban csökken, de abszolút lélekszámban 1921—1931 és 1948—1953 viszonylatában növekedést mutat a mezőgazdasági lakosság), amire most nem térünk ki, de fontos szempont. A két tartományban végbemenő társadal-

mi-szerkezeti folyamatok átfogó követése és elemzése megköveteli annak figyelembevételét, hogy Kosovo még a demográfiai robbanás szakaszában van, míg Vajdaságban már több mint egy évtizede a világviszonylatban normálisnak tartott évi 6 ezrelékesnél alacsonyabb a természetes népszaporulat. Ezt eddig, és minden bizonnyal a jövőben is Jugoszlávia lakosságának Vajdaság felé irányuló horizontális mobilitása egészíti ki, és a népszaporulatot végeredményben az évi 6 ezrelék felett, vagy akörül alakítja.

Közismert, hogy egész hazánkban kedvezőtlen a mezőgazdaságból élő lakosság átlagéletkora (köztársaságoktól függően 51 és 53 év). Ebből pedig komoly gazdasági-termelési és népjóléti kérdések származnak. Még ha meg is szűnne a mezőgazdaságból való kirajzás folyamata a másodlagos és harmadlagos tevékenységek felé, a jelenlegi életkor is olyan tényező, amely kérlelhetetlenül csökkenteni fogja a mezőgazdaságból élők részesedését az összlakosság szerkezetében. Ez a század végéig oda vezet, hogy hazánk a mezőgazdasági lakosság 15—10%-os részesedésével a korszerű társadalmak szerkezetét mutatja majd, s a külterjes helyett a belterjes és ésszerű mezőgazdasági termelésre kényszerül.

A mezőgazdaságból élő aktív lakosság életkora Vajdaságban az 1961-ben, 1971-ben és 1981-ben megejtett népszámlálás adatai alapján a következőképpen alakult:

3. sz. táblázat

Vajdaság mezőgazdasági lakosságának életkora

életkor-csoportok	1961	részesedés %-ban	1971	részesedés %-ban	1981	részesedés %-ban
14 évig	3 718	0,8	1 305	0,34	74	0,43
15—24 évig	76 805	16,8	53 375	18,86	10 358	4,87
25—34 évig	106 325	23,2	61 377	15,93	23 345	10,9
35—49 évig	119 638	26,2	132 653	34,44	62 062	29,0
50—64 évig	112 992	24,7	90 365	23,46	73 367	34,3
65 év és több	37 929	8,3	46 031	11,97	44 735	20,9
Összesen:	457 405	100,0	385,106	100,0	213 865	100,0

Forrás: Vajdaság SZAT Statisztikai Évkönyve az 1974-es és 1984-es évre

Az aktív (termelő) mezőgazdasági lakosság meghatározását illetően fel kell hívni a figyelmet, hogy az a nemzetközi megállapodások és a már régebbről alkalmazott módszerek alapján patriarchálisnak és igen konzervatívnak minősíthető. Így a földművescsaládban a családfő a „termelő" (az aktív), a háziasszonyt pedig, akinek a termelése pénzben is kimutatható, az „eltartott" személyes csoportjába sorolják. Ezeket a figyelmeztetéseket számba véve Vajdaság mezőgazdasági lakosságának

„aktív"-ra és „eltartott"-ra való osztása a következő képet nyújtja a legutóbbi négy népszámlálás adatai alapján:

4. sz. táblázat

Vajdaság mezőgazdasági lakosságának megoszlása

népszámlálási év	*összesen*	*mezőgazdasági lakos*	
		aktív	*eltartott*
1953	*1 077 983*	*534 439*	*543 490*
1961	*960 870*	*457 405*	*503 465*
1971	*767 016*	*385 106*	*375 910*
1981	*391 426*	*213 307*	*178 119*

Forrás: Vajdaság SZAT Statisztikai Évkönyve az 1971-es és 1981-es évre

A 4. sz. táblázat adatai hisztogramban kimutatva a következő képet nyújtják:

2. sz. hisztogram

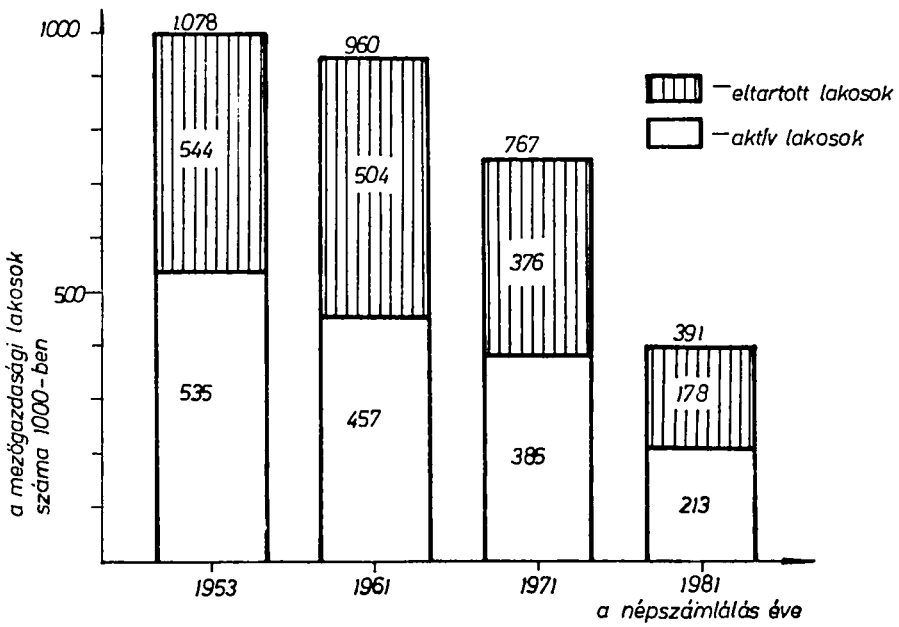

A megművelt földterületnek Vajdaságban van a legnagyobb hányada társadalmi tulajdonban. VSZAT 1 639 773 ha területű termőföldjéből 1975-ben 760 543 ha volt társadalmi tulajdonban, vagyis az összterület 43%-a. Az utóbbi másfél évtizedben történtek ugyan változások, ám egészében véve sem az 5 ha-ig terjedő, sem pedig a nagyobb birtokszerkezetben nem következett be lényeges változás. A gazdaságok földte-

rületének polarizálódása csak az elkövetkező években és évtizedekben várható: a mostaninál sokkal több apró birtok, mint a nem földművelők agrárháttere, amely nem haladja meg a 2 ha-t és saját megművelés alatt lesz, valamint a tényleges földművelők birtokterületének fokozott növekedése (a gazdaság felszereltségének növekedésével).

A magántulajdont képező birtokmegoszlás Vajdaságban a következő:

5. sz. táblázat[11]

A felvételezés éve	*1971*		*1981*	
A birtok nagyságának megjelölése ha-ban	*A gazdaságok száma*	*részesedése %-ban*	*A gazdaságok száma*	*részesedése %-ban*
0,5 ha-ig	*76 145*	*24,40*	*64 000*	*22,18*
0,51—1,0 ha-ig	*26 006*	*8,35*	*38 593*	*13,34*
1,01—2,0 ha-ig	*46 194*	*14,80*	*48 119*	*16,67*
2,01—3,0 ha-ig	*42 969*	*13,78*	*34 705*	*12,02*
3,01—5,0 ha-ig	*50 517*	*16,19*	*40 962*	*14,19*
5,01—8,0 ha-ig	*44 651*	*14,31*	*36 302*	*12,58*
8,01—10,0 ha-ig	*23 682*	*7,89*	*20 052*	*6,95*
10,01—15,0 ha-ig	*1 756*	*0,56*	*5 199*	*1,80*
15,0 felül	*63*	*0,02*	*672*	*0,23*
Összesen:	*311 979*	*100,00*	*288 607*	*100,00*

Az 5. sz. táblázat adatai (1981-es évvel bezárólag) csak érzékeltetik a birtoknagyság várható szerkezeti megoszlását. Az össz birtokszám 1981-ben (288 607) enyhén csökken a tíz év előtti 311 979 számának 92,50%-ra. Számbeli gyarapodást csak a 0,51 ha-tól 2,00 ha-ig terjedő törpebirtokok és a 8,01—10,0 ha-ig terjedő birtokok mutatnak. A 10 ha-on felüli birtoknagyság tulajdonképpen törvénytelen, jog szerint nem létezik (legalizálásuk a házastársak fiktív válása, vagy közeli rokonra átruházott tulajdon alapján jöhet létre), számuk nem lényeges. Növekedésük (1981-ben 2%-ot, községenként átlag 10 gazdaságot tett ki) inkább mint irányzat és szociális feszültséget kiváltó tényező okoz gondot. A népszámlálási összeírás a 10 ha-on felüli birtokok számbavétele esetén sem megbízható, mert álcázott 10 hektáron felüli birtokokat vett nyilvántartásba. Ezen felül az összeírás nem terjedt ki, nem is volt feladata, a földterületek bérbe adására és bérbe vételére. Ez a tényleges gazdálkodás alapján kialakult mezőgazdasági birtokmegoszlás szintén lényeges, de lehetetlen népszámlálási összeírással tényszerűen rögzíteni, tekintettel a bérbe adás és -vétel sokféle módjára.

4. *A lakosság állandó tartózkodási hely szerinti megoszlása*

Az iparban és a szolgáltatásokban felgyorsított ütemű foglalkoztatás Vajdaságban is a relatíve fejlett iparú községek lakosságának erőteljes növekedésével járt. Ezzel szemben a tartomány községeinek több mint felében már két évtizede a lakosság száma nemigen változik, míg a községek egyharmadában — ezek hangsúlyozottan mezőgazdasági jellegűek — a lakosság száma csökken. Az ilyen folyamat az egész világon, s így hazánkban is csak káros következménnyel járhat.

Noha nem égető kérdés, de számításba kell venni, hogy az iparilag fejlett országokban már legalább három évtizede, s ehhez a helyzethez mi is közelítünk majd, a falu — különösen a nagyvárosokat környező falvak — rég megszűnt a földműveléssel foglalkozó lakosság települése lenni. A nem földműves falusi lakosságot ezekben az országokban az átlagos és az átlagot meghaladó jövedelmű polgárok képezik. Ehhez pedig még tartományunk sajátosságát is figyelembe kell vennünk, nevezetesen azt, hogy a vegyes háztartású családtípus, amely mezőgazdasági termeléssel is foglalkozik, még jó ideig fenn fog maradni. Ez azt is jelenti, hogy ez a két háztartástípus szüntelenül újratermeli a napi ingázókat a városi munkahelyek felé.

Ez a körülmény már most megköveteli, hogy Vajdaságban jó előre, még mielőtt égetővé válna a probléma, megfelelően tervezzük az infrastruktúra hosszú távú fejlesztését. Ez az infrastruktúra különben országos viszonylatban Vajdaságban átlagon felüli, és ezért jelent majd a jövőben is vonzerőt az ország más vidékeiről származók betelepülésére. Az infrastruktúra hosszú távú fejlesztése elsősorban a közlekedésre, az iskola- és kereskedelmi hálózatra vonatkozik.

Ezt a folyamatot, legalábbis a megindulását, a rendelkezésünkre álló népszámlálási adatok alapján még nem követhetjük. Hisz 1981 után következett be a benzin- és üzemanyaghiány, illetve érezhető áremelkedése, és ezáltal a személygépkocsik számának csökkenése a napi utasforgalomban. Hasonlóan csak 1981 után növekszik meg a vasúti személyszállítás jelentősége és reked meg a társasgépkocsik utasszállításának gyors felfejlődése.

A korábbi adatok Vajdaság országúti személyforgalmának gyors felfejlődését — ami ma már nem fedi a valóságot — a következőképpen szemléltették:

6. sz. táblázat

Személyszállítás Vajdaságban (1000-ben

	1965	*1970*	*1975*	*1978*
vasúti forgalom	*36 990*	*24 011*	*14 300*	*9 182*
közúti forgalom	*20 900*	*45 700*	*70 600*	*99 579*

Források: Vajdaság Statisztikai Hivatalának 1974-es évre szóló évkönyve 190. és 192. oldal; 1978-as évkönyve 180., 182. és 187. oldal. — Szövetségi Statisztikai Hivatal, 1139. sz. közlönye 56., 99. és 144. oldal.

A közúti utasforgalom gyors felfutását a következő adatok is tükrözik:

7. sz. táblázat

A társasgépkocsik adatai Vajdaságban

	1968	*1978*
társasgépkocsik száma	*463*	*1 004*
utasülés, összesen	*16 979*	*45 895*

Forrás: A Szövetségi Statisztikai Hivatal, 1139. sz. közlönye, 143. oldal.

Ezekhez az adatokhoz hozzá kell még fűzni azt is, hogy Vajdaságban a magántulajdonban lévő gépkocsik száma az 1973—1977-es időszakban 113 709-ről 212 738-ra nőtt.

Mindemellett figyelembe kell venni még azt is, hogy Vajdaság hazánk legurbánusabb területe, mert (az 1981-es népszámlálási adatok szerint) a tartomány lakosságának 54,1%-a városi jellegű településeken él. Igaz, a városi jellegű település meghatározása megint csak nemzetközileg elfogadott statisztikai-demográfiai megállapodás, amelyet annak idején éppen a jugoszláv Macura akadémikus munkája alapján fogadtak el az ENSZ-ben. De függetlenül ezen nemzetközi megállapodás jó és árnyoldalától, Vajdaság városiasodottságának jellege nem a megalopolis (az „ebihal" modell) köré sűrűsödik. Tartományunkban a történelmi fejlődés során kialakult a városias jellegű települések viszonylag sűrű hálózata, amelyek vonzerejében vannak a környező, egyelőre földművelő jellegű kisebb települések. Ez kedvező körülmény a jövőbeli munkaerőgazdálkodás szempontjából, kisebb kihelyezett háttéripari üzemek létesítésére és a lakáskérdés távlati megoldására.

5. A munkaképes lakosság alapvető jellemzői munkaterületük és szakképzettségük szempontjából

Vajdaság társadalmi szerkezetének összehasonlításakor a jugoszláv átlaggal és az egyes köztársaságok társadalmi szerkezetével (a Szerb Szocialista Köztársaság esetében még alkotórészeivel is) kimutatható, hogy hazánk különböző részeiben, a társadalmi szektorban alkalmazottak szakképzettségi arányát illetően nincs lényeges eltérés. Ezért meglepő az a kutatási eredmény, mely szerint nem mutatható ki közvetlen összefüggés az egy-egy köztársaságban alkalmazott munkaerő valamivel kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb formális képzettségi szerkezete és gazdasági hatékonysága között.

Így például Szlovénia rendelkezik aránylag (az össz foglalkoztatotthoz mérten) a legkevesebb egyetemet végzett szakemberrel (a foglalkoztatottak 4,2%-a, mégis itt a leghatékonyabb a gazdálkodás) Kosovo foglalkoztatottjai között a legmagasabb a középfokú képzettségi százalék: 21,1%. Szlovéniában ez a százalék 15,2, Vajdaságban 16,4%, aminek nincs

közvetlen hatása a gazdálkodásra és a társadalmi szolgáltatás működésére.

Hasonló a helyzet a szakképzetlen munkaerő részvételét illetően is az össz alkalmazott számában. A szakképzetlenek százaléka Horvátországban 20,3%, Vajdaságban 20,7%, és a legmagasabb százalékos részvételt képviselik, viszont a legalacsonyabb Macedóniában, itt 13,4%, ami szintén nincs közvetlen hatással a gazdálkodás és a társadalmi szolgáltatás hatékonyságára.

Ez érvényes akkor is, ha elkülönítve vizsgáljuk a gazdálkodás egészében és külön a társadalmi tevékenységekben foglalkoztatottak szakképzettségi szerkezetét. De ezen túlmenően hasonló a helyzet az iparban és bányászatban, a mezőgazdaságban és a halászatban is.

Annak érdekében, hogy szövegünket ez alkalommal ne terheljük meg sok számadattal, csak két táblázatot mellékelünk. Az egyik a 10. számú, az 1978-as évre vonatkozó foglalkoztatottak képzettségi szerkezetét szemlélteti köztársaságonként (egész hazánkra és a Szerb SZK részeire is vonatkoztatva), a másik, a 11. számú, a gazdaságban foglalkoztatottak adatait tükrözi, szintén az 1978-as évben. Ezek az adatok ma már abszolút értékükben nem mérvadók, de az egymás közti arányok az utóbbi időben nemigen módosulhattak.

Sokkal nagyobb különbség mutatkozik Jugoszlávia egyes részei között a foglalkoztatottság kérdésében. Ez már közvetlenül tükrözi vidékenként a gazdasági fejlettséget. Ezért jogosan sorolják majd be a foglalkoztatottságot mérceként a zárószakaszába jutó szak- és politikai mérlegelések alapján az egyes köztársaságok, illetve Kosovo tartomány fejlettségi szintjének meghatározásába.

Elsőnek a rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok alapján (Stat. Hiv. 1986-os évkönyve) a foglalkoztatottság alakulását vesszük szemügyre.

8. sz. táblázat

A foglalkoztatottság Jugoszláviában

(társadalmi szektor)

	Munkások ezrekben		*1000 lakosra jutó foglalkoztatott*	
	1965	*1985*	*1965*	*1985*
Jugoszlávia	3 662	6 497	305	433
Bosznia és Herceg.	500	1 004	244	354
Macedónia	237	499	274	392
Szlovénia	520	840	506	678
Szerbia SZAT-ok nélkül	856	1 628	265	417
Vajdaság	426	612	347	449
Kosovo	89	213	159	224
Horvátország	959	1 547	352	508
Crna Gora	74	154	259	397

Forrás: Szövetségi Statisztikai Hivatal: Évkönyv 1986-ra, 4. táblázat.

A 8. sz. táblázatban az első két adatoszlop nem mond sokat, csak a foglalkoztatottak tömegét érzékelteti, de figyelembe kell venni, hogy az egyes köztársaságok (és részei között) nagy az eltérés a lakosok számát illetően. Másodsorban pedig a lakosság életkorában is jelentős eltérés van. Így Kosovo lakosságának a legalacsonyabb az átlagéletkora, Szlovéniáé, Horvátországé és Vajdaságé pedig a legmagasabb. A 8. sz. táblázat adatainak egy részét (az 1000 lakosra jutó foglalkoztatottak számát) a 2. sz. grafikonon ábrázoljuk, azzal, hogy népszaporulati szempontból nem teljesen összehasonlítható társadalmi helyzetekről van szó.

2. sz. grafikon

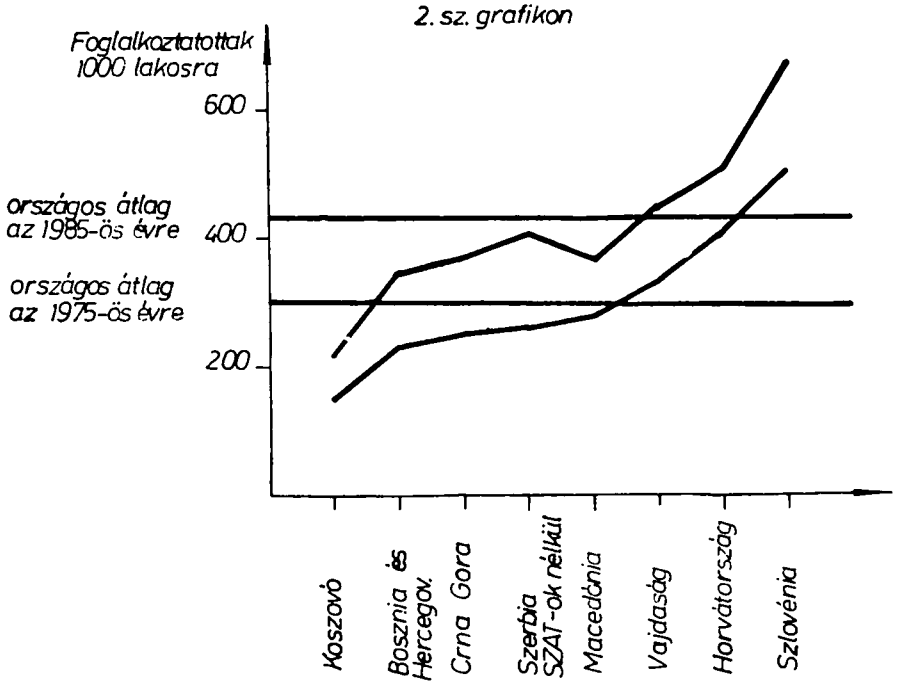

A foglalkoztatottak alakulásáról az utolsó népszámlálás adatai alapján kaphatunk frissebb képet, noha ezek az adatok is 1983. XII. 31-re (9. sz. táblázat) és az egész Jugoszláviára vonatkoznak, tehát csak az átlagot érzékeltetik, az eltéréseket nem.

A következő két táblázat (a 10. és 11. táblázatok) érzékelteti a társadalmi szektorban és ezen belül a gazdaságban foglalkoztatottak szakképzettségi szerkezetét köztársaságokra és tartományokra bontva. Természetesen nem érdektelen az egyes iparágakban és más gazdasági és nem gazdasági tevékenységekben dolgozók szakmai szerkezetének kimutatása sem. Erre azonban nem térünk ki.

Több terjedelmet igényelne a lakosság szociális mobilitásának bemutatása. Ez már részben Jugoszlávia társadalmi szerkezetváltásának történetéhez tartozik. A háború utáni szocialista fejlődés első másfél évtizedében az egész országban, így Vajdaságban is, a szociális mobilitás

9. sz. táblázat

A társadalmi szektorban foglalkoztatottak iskolai végzettség és szakképesítés szerinti megoszlása

(1983. XII. 31-ei állapot, ezrekben)

	foglalkoztatott			
	összesen	nő	gazdasági tevékenység	társadalmi tevékenység
Összesen	6 126	2 266	5 055	1 071
I. Iskolai végzettség				
1. Iskola nélkül és az ált. iskola 1—3. oszt.	219	—	203	16
2. Általános iskola 4—7. osztály	735	—	676	56
3. Ált. isk. és 1981-től a szakirányú középiskola I. fokozata	1 340	—	1 195	145
4. Szakmunkásképző isk.	1 563	—	1 496	66
5. Magasszakképzettséget adó iskola	318	—	302	17
6. Egyéb középiskola	1 176	—	822	353
7. Főiskola	346	—	158	188
8. Egyetem, akadémia	430	—	200	230
II. Szakképzettségi fok szerint				
1. Tudományok doktora és magiszter	25	6	4	21
2. Felsőfokú szakképesítés (egyetem, akadémia)	408	156	197	211
3. Főiskolai szakképesítés	349	158	160	189
4. Középfokú "	1 167	650	813	354
5. Alsófokú "	328	181	249	79
6. Magasszakképzett munkás	1 715	409	1 648	67
7. Szakképzett munkás	361	22	344	18
8. Betanított munkás	706	266	667	39
9. Szakképzetlen munkás	1 067	418	973	94

Forrás: Szövetségi Statisztikai Hivatal, 1986-os Évkönyv, 3. táblázat.

10. sz. táblázat

A foglalkoztatottak szakképzettségi fok szerinti megoszlása a JSZSZK-ban, a SZK-okban és a SZAT-okban 1978-ban

(a gazdasági és társadalmi tevékenységekben összesen)

		A szakképesítés fokozata											
		Egyetemi végzettség											
	Összesen	összesen	tudományok doktora	magiszter	egyéb diplomás	főiskola	középiskola	általános iskola	magasszakképzett munkás	szakképzett munkás	betanított munkás	szakképzetlen munkás	A szakképesítés átlagos időtartama
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
JSZSZK	5 325 535	318 975	8 456	9 756	300 761	277 247	896 980	314 354	360 771	1 489 389	696 360	971 459	10,54
Bosznia és Hercegovina	751 495	40 668	637	920	39 111	40 733	110 385	40 927	58 970	215 387	106 855	137 570	10,49
Crna Gora	116 017	8 183	103	122	7 964	7 160	21 325	5 159	8 532	34 620	12 570	18 462	10,82
Horvátország	1 287 362	79 322	2 398	2 792	74 132	65 762	213 203	71 355	71 975	369 126	157 754	259 365	10.44
Macedónia	384 335	24 747	382	587	23 778	19 380	69 198	24 291	30 547	109 072	56 425	50 675	10,8
Szlovénia	750 821	31 292	1 327	1 495	28 477	31 808	117 885	46 985	25 856	211 864	123 975	161 149	10,11
Szerb SZK — összesen	2 035 505	134 750	3 609	3 842	127 299	112 404	364 984	125 637	164 891	549 320	239 781	344 238	10,71
— Szerbia tart. nélkül	1 370 698	99 079	2 896	2 778	93 405	74 783	249 088	82 960	116 641	369 352	166 259	212 536	10,81
— Kosovo	138 300	7 960	127	299	7 534	10 915	31 297	9 393	12 977	33 429	17 757	24 622	10,75
— Vajdaság	516 507	27 711	586	765	26 360	26 706	84 599	33 284	35 323	146 539	55 265	107 080	10,42

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
%-ban													
JSZSZK	*100*	*5,6*	*0,2*	*0,2*	*5,7*	*5.2*	*16,8*	*5,9*	*6,8*	*28,8*	*28,1*	*18,2*	—
Bosznia és Hercegovina	*100*	*5,4*	*0,1*	*0,1*	*5,2*	*5,4*	*14,7*	*5,5*	*7,9*	*28,7*	*14,2*	*18,3*	—
Crna Gora	*100*	*7,1*	*0,1*	*0,1*	*6,9*	*6,2*	*18,4*	*4,5*	*7,4*	*29,8*	*10,8*	*15,9*	—
Horvátország	*100*	*6,2*	*0,2*	*0,2*	*5,8*	*5,1*	*16,6*	*5,5*	*5,6*	*28,7*	*12,2*	*20,3*	—
Macedónia	*100*	*6,4*	*0,1*	*0,2*	*6,2*	*5,0*	*18,0*	*6,3*	*8,0*	*28,4*	*11,7*	*13,2*	—
Szlovénia	*100*	*4,2*	*0,2*	*0,2*	*3,8*	*4,2*	*15,2*	*6,3*	*3,4*	*28,2*	*16,5*	*21,5*	—
Szerb SZK — összesen	*100*	*6,6*	*0,2*	*0,2*	*6,3*	*5,5*	*17,9*	*6,2*	*8,3*	*27,0*	*11,8*	*16,9*	—
— *Szerbia tart. nélkül*	*100*	*7,2*	*0,2*	*0,2*	*6,8*	*5,5*	*18,2*	*6,1*	*8,5*	*27,0*	*12,1*	*16,5*	—
— *Kosovo*	*100*	*5,4*	*0,1*	*0,2*	*5,1*	*7,4*	*21,1*	*6,3*	*8,7*	*22,5*	*19,9*	*16,6*	—
— *Vajdaság*	*100*	*5,4*	*0,1*	*0,2*	*5,1*	*5,2*	*16,4*	*6,4*	*6,8*	*28,4*	*10,7*	*20,7*	—

Források: Szövetségi Statisztikai Hivatal, 1272. sz. 1981. decemberi közlönye: 9, 18, 26, 33, 42, 50, 59, 68, 77. és 84. oldalak.

11. sz. táblázat

A foglalkoztatottak szakképzettségi fok szerinti megoszlása a JSZSZK-ban, a SZK-okban és a SZAT-okban 1978-ban

(gazdasági tevékenységek)

		A szakképesítés fokozata											
		Egyetemi végzettség											
	Összesen	összesen	tudományok doktora	magiszter	egyéb diplomás	főiskola	középiskola	általános iskola	magasszakképzett munkás	szakképzett munkás	betanított munkás	szakképzetlen munkás	A szakképesítés átlagos időtartama
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
JSZSZK	4 388 788	140 613	575	2 314	137 724	114 565	588 690	234 911	341 769	1 431 999	655 831	880 410	10,17
Bosznia és Hercegovina	626 093	18 751	48	271	18 432	15 249	69 526	30 576	55 806	203 465	103 539	123 181	10,15
Crna Gora	91 630	3 392	10	24	3 358	2 604	13 014	3 729	7 929	33 169	11 916	15 877	10,42
Horvátország	1 079 035	38 284	216	946	37 122	27 990	147 663	56 179	68 659	355 579	146 630	338 051	110,09
Macedónia	315 408	10 830	9	80	10 741	7 548	46 448	17 732	28 754	105 769	53 302	44 425	10,47
Szlovénia	630 004	14 038	77	255	13 706	14 672	76 977	35 656	24 179	199 986	113 948	150 548	9,77
Szerb SZK — összesen	1 646 618	55 318	215	738	54 365	46 502	235 062	91 039	156 447	578 031	225 896	308 328	10,32
— Szerbia tart. nélkül	1 107 381	40 914	151	484	40 279	32 127	164 133	59 967	110 619	354 061	155 509	190 051	10,43
— Kosovo	107 467	2 450	3	51	2 396	2 959	13 763	5 787	12 083	32 019	17 080	21 326	10,19
— Vajdaság	431 770	11 954	61	203	11 690	11 416	57 166	25 285	33 740	141 951	53 307	96 851	10,08

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
%-ban													
JSZSZK	100	3,2	0,01	0,1	3,1	2,6	18,4	5,4	7,8	32,6	14,9	20,1	—
Bosznia és Hercegovina	100	3,0	0,01	0,04	2,9	2,4	11,1	4,9	8,9	33,5	16,5	19,7	—
Crna Gora	100	3,7	0,01	0,03	3,7	2,8	11,2	4,1	8,7	36,2	13,0	17,3	—
Horvátország	100	3,6	0,02	0,09	3,4	2,6	13,7	5,2	6,4	33,0	13,6	22,1	—
Macedónia	100	3,4	0,00	0,03	3,4	2,4	14,7	5,6	9,1	33,5	17,1	14,1	—
Szlovénia	100	2,2	0,01	0,04	2,2	2,3	12,2	5,7	3,8	31,7	18,1	23,9	—
Szerb SZK — összesen	100	3,4	0,01	0,04	3,3	2,8	14,3	5,5	9,5	32,1	13,7	18,7	—
— *Szerbia tart. nélkül*	100	3,7	0,01	0,04	3,6	2,9	14,8	5,4	10,0	31,9	14,0	17,2	—
— *Kosovo*	100	2,3	0,00	0,05	2,2	2,8	12,8	5,4	11,2	29,8	15,9	19,9	—
— *Vajdaság*	100	2,8	0,01	0,05	2,7	2,6	13,2	5,9	7,8	32,9	12,4	22,5	—

Forrás: Azonos kiadvány és oldalak mint a 10. táblázat esetén.

és az agrárlakosság csökkenése intergenerációs mobilitás alapján ment végbe. 1964—1966-ig négyévenként megduplázódott a munkásság száma. Ez a folyamat megfelelt ipari és általában gazdasági fejlődésünk külterjes voltának. Idővel ez a folyamat a belterjes gazdálkodási mód követelményeinek megfelelően kevésbé volt ilyen dinamikus. A 60-as évek végén és a 70-es évek elején javulni kezdett a munkásság iskolai és szakképzettségi szerkezete. Ez már részben jelezte a háború előtti termelők fokozatos kivonulását a termelésből és az új tömegesebben és kedvezőbb körülmények között képzett szakmunkások bevonulását a termelésbe, de egyben jelezte azt is, hogy a munkásság számbeli növekedése lelassult. Így a munkásság megduplázásához a 70-es évek derekán már egy évtizedre volt szükség, azóta pedig a munkanélküliséggel küszködünk, amit valószínűleg csak a századvégre leszünk képesek megoldani.

Vajdaság lakosságának társadalmi szerkezetváltása alapján felmerül a kérdés: Melyek a tartomány komparatív előnyei a gazdasági fejlődés szempontjából az ország más vidékeihez viszonyítva? Ezt a mezőgazdaságon kívüli gazdaság (kézműipar, gyáripar) szempontjából évtizedeken át, már a múlt század utolsó évtizedeitől kezdve az emberi tényező jelentette, ami ma is jelentős hajtóerőt képez.

Ez a megállapítás részletes indoklást igényel, mert a lakosság horizontális mobilitásában nagy változások történtek a közelmúltban, de napjainkban is. Ezenkívül a gazdasági szerkezet változik, és a tartomány szempontjából valamikor nagy gazdasági előnyt képező szakmunkaerő ma veszít jelentőségéből, ami a kisiparos árutermelők nagyarányú csökkenését, egyes esetekben kihalását is jelenti. Így a valamikori jóhírű fafeldolgozó szakmunkások, mesterek és mesterlegények (műasztalosok, épületasztalosok, ácsok és bognárok), valamint a fémfeldolgozó szakemberek már önmagukban nem jelentenek döntő fontosságú előnyt Vajdaság fejlődésében, annál is inkább, mert a vasmunkás szakma időközben erősen szakosodott és szűk profilú, elmélyült szaktudást követel.

Véleményünk szerint az, ami ma az emberi tényező esetében komparatív előnyt jelent az a múltból ránk maradt és fokozatosan kialakult munkakultúra. A munkakultúrát nehéz mennyiségi mutatókkal körvonalazni. Első pillantásra talán a legmeggyőzőbb mutató az, hogy a tartomány gyáripara aránylag versenyképesen termelt elöregedett gépállománnyal, nem egy esetben könyvelőségi értéket már nem képviselő felszereléssel.

Egy másik körülmény, ami a tartomány gazdasági nehézségeire is utal, az, hogy Vajdaság állandóan vonzotta a betelepülőket, és ez előreláthatólag a jövőben is így lesz. Felmerül a kérdés; miben rejlik ez a vonzerő? A száraz adatok tükrében Vajdaság társadalmi infrastruktúrája, szolgáltatásokkal való ellátottsága nem tér el még a kevésbé fejlett vidékekétől sem, ami az egészségügyi ellátottságot, vagy az iskolai hálózat sűrűségét jelenti (felsőiskolai hálózata az átlag alatt van). Kedvező kivételt csak az iskoláskor előtti intézményekkel való ellátottság ké-

pez, amelynek közel egy évszázados hagyományai vannak vidékünkön. Valószínűleg a meglévő iskolák, különösen a gazdag hagyományokkal rendelkezők, nyújtanak és követelnek több tudást és magasabb felkészültséget az országos átlagnál.

Még egy tényező közrejátszhat a más vidékek lakóinak ide településében: Vajdaság urbanizáltsága és az ezzel járó — a falura is kiható — életviteli minőség; az emberi viszonyok lakóterületi és munkahelyi kultúrája, a tartomány embereinek egymás iránti nyíltsága és a már aránylag visszaszorított előítéletek a faji, nemzeti és vallási hovatartozást illetően.

Ezt az életmódot — különösen a Kosovón végbement ellenforradalmi események és az ott megbolygatott nemzeti viszonyok tükrében — a vajdasági ember még jobban értékeli és becsüli, hisz az a közösségi munka, a közös erőfeszítések, az egymásra utaltság tudatában és az előremutató politikai útmutatásoknak az eredménye.

Ezek a körülmények bizonyára vonzzák az elmaradottabb vidékek emberét, mert ha általános szakképzettsége alacsony is (és számszerűen „rontja" a kedvező statisztikai képet), de tettrekész egyénekről van szó, akik többre akarják vinni, akik nem nyugszanak bele a lemaradásba, és akik ezért gyorsan otthonosan érzik magukat itt Vajdaságban.

Jegyzetek

[1] Rehák László: A munkásosztály meghatározására vonatkozó társadalmilag elfogadott álláspontok Jugoszláviában; Létünk, 1980. 1. szám, 11—22. oldal.

[2] „Socijalno prestruktuiranje stanovništva i menjanje načina života sa gledišta stambene politike, potrošnje trajnih potrošnih dobara, promene stručnog profila i razvoja društvenih delatnosti", OOUR Ekonomski institut, Subotica, jun. 1986. (IV+289 strana) — (Az első témát, 1—28. oldal, a jugoszláv szociális-osztályszerkezetről és a 6. témát az életmód változására vonatkozó előirányzatokról, mint a munkásosztály befolyásának következményeiről (212—254. oldal) Gabrić Molnár Irén kutatta és fogalmazta meg. A 3. témát: Életmód címen, a 4. témát Az életmódban végbemenő változások mint a társadalmi szerkezetben végbemenő változások kifejezője és az 5. témát SZAT Vajdaság lakosságának életmódjában végbement változások címmel (70—211. oldal) Kovács-Žnideršić Ružica dolgozta fel. Rehák László a 2. témát: A lakosság alapvető változásainak folyamatai, különös tekintettel Vajdaság SZAT-ra (28—69), valamint a két záró témát, A lakásellátottság és a szociális struktúra változásai, valamint A társadalmi szolgáltatások fejlettségének a lakosság szerkezeti változására gyakorolt hatását (255—289. oldal) dolgozta fel. Rehák László irányította az ötéves kutatást is.

[3] A Közgazdasági Kar Szervezési Intézete és az akkor még létező újvidéki Gazdasági Intézet közös kutatásának dokumentációs anyaga már

hozzáférhetetlen. A Tartományi Képviselőházban a kutatás három támpéldánya és két nagy doboznyi számítógépes feldolgozású, kb. 300 táblázatnak nyoma veszett. A Szabadkai Közgazdasági Kar könyvtára meg az intézet támpéldányát kiselejtezte. Fennmaradt három, nagyobb példányban sokszorosított kivonat, nevezetesen: Zavod za organizaciju rada i poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici, za internu upotrebu za pripremu XV izborne konferencije SKV (igazgató: ing. Stjepan Han professzor, a kutatás vezetője: dr. Rehák László rendkívüli tanár): Pristup pitanjima mesta i uloge socijalne politike u smanjivanju socijalnih razlika (Izvod iz prve dve glave studije rađene za potrebe Skupštine SAPV, naslov studije: Socijalno ekonomske razlike u Vojvodini i položaj radnih ljudi sa najnižim ličnim dohocima). Subotica, avgust 1973 összesen I+68 oldalon). — Zavod za organizaciju rada i poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici (igazgató: ing. Stjepan Han professzor, a kutatás vezetője Rehák L.): Rezime studije Socijalno-ekonomske razlike u Vojvodini i položaj radnih ljudi sa najnižim ličnim dohocima, Subotica, septembra 1973. godine (összesen 84 oldal). — Dr. Rehák László i mr. Borislav Martin (Zavod za organizaciju rada i poslovanja EFS): Osnovni zaključci i predlozi mera, Socijalno-ekonomske razlike u Vojvodini i položaj ljudi sa najnižim ličnim dohocima. Subotica, februara 1974. godine. — Rehák László: A szociális különbségek kutatásainak nehézségei és első eredményei Vajdaságban, Létünk, III. évfolyam, 5. szám, 1973. szeptember—október, 67—75. oldal.

[1] A vertikális mobilitást szintén kutattuk (korlátolt anyagi kerettel, a Közgazdasági Karon egy ötéves program keretében, amit a Tartományi Tudományos ÜÉK finanszírozott). A kutatás vezetője Rehák L. volt és a kutatás eredményeit a következő három kötetben közöltük szerbhorvát nyelven: „Szocijalna mobilnost populacije SAP Vojvodine i njene specifičnosti", Subotica, 15. marta 1975; Knjiga I. (Laslo Rehak, Ana Tot, Borislav Martin), Elementi i karakteristike socijalne mobilnosti u već postojećim važnijim istraživačkim radovima; Bitne karakteristike i kvantitativne promene u populaciji SAP Vojvodine, relevantne za analizu njene socijalne mobilnosti; Elementi socijalne mobilnosti u domaćinstvima prema popisu 1971, Kretanje udela u stanovništvu i zaposlenosti u nekim gradovima SAPV; Analiza nekih obeležja agregata društvenog proizvoda SAPV relevantnih za proučavanje socijalne mobilnosti njenog stanovništva (1—120. o.) — knjiga II (Borislav Martin, Bajagić Veronika, Laki Laslo) Subotica, avgusta 1974: Porast radničke klase i promene u njenoj strukturi; Proces migracije u gradove kao jedan od vidova mobilnosti stanovništva, Karakteristike mobilnosti populacije SAP Vojvodine na privremenom radu u inostranstvu, Mogućnost istraživanja životnih uslova industrijskih radnika u većim gradovima sa posebnim osvrtom na njihovo vanredno vreme (121—432. oldal) — knjiga III (aneks) Metodologija za empirijsko anketno istraživanje (Rehák László, Laki László és Bajagić [Zimányi] Veronika).

Ezt a Közgazdasági Karon végzett és a tartomány munkásosztályára vonatkozó hároméves kutatást, szintén a TT ÜÉK finanszírozta. A kutatás vezetője: Rehák László; tudományos tanácsadók: Da-

nilo Ž. Marković, Belgrád; Momir Jančurić és Borislav Martin, Szabadka. A kutatásban részt vettek: Rehák László, Dragan Ničić, Aleksandar Šimoković, Ana Tot, Aleksandar Đurđev, Ignjat Martin, Györe Kornél, Szám Attila, Bajagić (Zimányi) Veronika, Laki László, Jova Radić, Sisa Irén, Molnár Verona, Molnár Irén, Ružica Žnideršić, Borza Gyöngyi és Sofija Slepčev. A hároméves kutatást 1978-ban fejezték be.

[5] Miroslav Pečujlić dolgozta fel elsők között ezt a folyamatot az általa szerkesztett: Osnovi nauke o društvu (grupa autora, stručni urednik: Dr. Miroslav Pečujlić), című kötetben. Izdavačko preduzeće „Rad", Beograd, 1967. — Miroslav Pečujlić: Društvena struktura Jugoslavije, 525—563. oldal.

[6] A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, III. magyar nyelvű kiadása; Forum, Újvidék, 1977; 148. oldal.

[7] Stipe Šuvar: Sociološki presjek jugoslovenskog društva. Školska knjiga, Zagreb, 1970; 44. oldal.

[8] Savezni zavod za statistiku, Savezni zavod za društveno planiranje: Razvoj Jugoslavije 1947—1981, 9. Kongres Saveza sindikata Jugoslavije; Beograd, oktobar 1982, 52. oldal.

[9] Szövetségi Statisztikai Hivatal: Jugoszlávia statisztikai évkönyve (szerbhorvát nyelven) 1983-ra; Belgrád, 1984; 439. o.

[10] Miroslav Pečujlić szerkesztette, i. m. 559. l.

[11] Adatforrás: A Vajdasági Statisztikai Hivatal 1984-es évkönyve, 27. oldal (a szakirodalomban megjelent olyan adat is, amely szerint Vajdaságban 1971-ről 1981-re a gazdaságok száma 1/5-del, 311 982-ről 244 608-ra, 74,4%-ra csökkent, amit az évkönyv adatai nem támasztanak alá).

Rezime

Promene u društvenoj strukturi Jugoslavije sa posebnim osvrtom na Vojvodinu

Rad polazi od istraživanja koja su obavljana poslednjih godina u Ekonomskom institutu Ekonomskog fakulteta u Subotici (rukovodilac istraživanja: dr. Laslo Rehak; glavni istraživači: dr. Irena Gabrić-Molnar i dr. Ružica Kovač-Žnideršić) u finansiranju SIZ za naučni rad Vojvodine. Rad tretira one probleme i do sada postignute istraživačke rezultate koje je autor obradio u okviru celog istraživačkog projekta.

Polazeći od nedvojbene saglasnosti da za svaku iole složeniju pojavu ili proces — pogotovu za stepen složenosti kao što je jedno društvo date zemlje — karakteristično je postojanje određene strukture, odnosno njeno menjanje, autor prihvata shvatanje da pod strukturom podrazumeva relativno stabilan odnos među osnovnim elementima datog društva shvaćen kao sistem. Takođe prihvata stanovište onih istaknutih domaćih autora u nas, prema kojima u socijalnoj strukturi naše zemlje izražavali su se i izražavaju se i danas novi produkcioni odnosi koji su doveli do formiranja novih socijalnih snaga kao osnovni subjekti društvenog razvoja u Jugoslaviji.

Autor polazi od društvene klase kao osnovnog elementa društvene strukture, ali pošto je to isuviše globalna kategorija, pored društvenih slojeva nastoji identifikovati i stratifikaciju unutar klasa barem koliko to sekundarni izvori podataka omogućavaju, uz uočljive procese u pogledu ove stratifikacione strukture.

U radu se razmatra proces prestruktuiranja stanovništva SFR Jugoslavije i u tom sklopu i žitelja SAP Vojvodine u pogledu dezagrarizacije, dislokacije stanovništva po mestu boravka, što praktično znači urbanizacije (u perspektivi i radnih mesta), kao i osnovne karakteristike radne angažovanosti (i privremeno bez rada) i po oblasti njihovog rada i po oblastima obrazovanja.

Na osnovu osnovnih pokazatelja prestruktuiranja stanovništva Jugoslavije za poslednjih četiri decenija (potpuno pouzdani podaci završavaju se 1981. godine, godinom poslednjeg opšteg popisa stanovništva u nas) — nasuprot dosta prisutnim shvatanjima — Vojvodina u velikoj meri prati i reprezentuje opšte karakteristike ovog prestruktuiranja. Jedna specifičnost je da se dezagrarizacija stanovništva vidnije započinje sa jednom decenijom kasnije, što za sadašnje i buduće procene zato nije značajnije jer se ovaj proces ubrzo poklapa sa jugoslovenskim prosekom u celini i sa pretežno većinom teritorije Jugoslavije. Druga specifičnost, koja sama za sebe nije toliko presudna ali u planiranju budućeg dugoročnijeg razvoja može da predstavlja komparativnu prednost, je mreža naselja SAPV. Naime, Vojvodina je izrazito najurbanizovanije područje Jugoslavije.

Na bazi osnovnih podataka prestruktuiranja stanovništva u Jugoslaviji i u okviru nje i Vojvodine, teško je pouzdano odgovoriti na pitanje zašto je u proteklih četiri decenije Vojvodina bila, a to će ostati i duže vreme, izrazito imigraciono područje u sklopu horizontalne pokretljivosti stanovništva Jugoslavije. Time se kompenzira inače niski natalitet u Vojvodini i otpadaju argumenti nekih istraživača koji su još nedavno utvrdili da za planirani ekonomsko-društveni razvoj na početku sledećeg veka biće niski prirodni priraštaj stanovništva SAP Vojvodine.

U radu se na osnovu pokazatelja ukazuje da po strukturi zaposlenih Vojvodina predstavlja prosek čitave Jugoslavije posmatrano sa raznih stanovišta. Ni struktura ni razvijenost obrazovnih ustanova i drugih pokazatelja društvene infrastrukture ne odudaraju od jugoslovenskog proseka izuzev jednog, obuhvatnosti dece u predškolskim vaspitnim ustanovama, što kao jedan (mada značajan) pokazatelj ne znači nešto izuzetno. Zato, na osnovu opštih pokazatelja nemoguće je odgovoriti na pitanje zašto se još uvek smatra da Vojvodina ima određene komparativne prednosti po kvalitetu raspoložive radne snage. Možda se radi o tradiciji i kulturi rada, o kvalitetu obrazovnih ustanova čija mreža je u umerenijem tempu rasla, i u kulturi življenja s obzirom na njenu urbanizovanost, kao i kvalitetu drugih društvenih službi (ne kvantitativni pokazatelji njihove razvijenosti). Ali to su samo pretpostavke, ispitivanje ovih hipoteza (njihova potvrda ili opovrgavanje) zahteva daljnja i suptilna istraživanja.

U radu se ukazuje na potrebu započinjanja istraživanja — već sada kada nije neposredno iskrslo kao zadatak — budućnosti razvoja mreže naselja, građevinske stambene aktivnosti (bez obzira na sadašnje navike i rešenja koje nudi struka) i razmeštaja proizvodnih, prometnih i drugih kapaciteta u SAPV uključivo i mrežu društvenih službi.

Resummee

Aenderungen in der Gesellschaftsstruktur Jugoslawiens mit besonderen Hinblick auf Vojvodina

Die Arbeit geht von den Untersuchungen ab, die in den letzten Jahren vom Ökonomischen Institut des Ökonomischen Fakultets in Subotica abgewickelt worden sind, (der Leiter der Forschungen: dr Laszlo Rehák, die wichtigeren Forscher: dr Gabrić-Molnar Irene und dr Kovač-Žniderišić Ružica) unter Finanzierung des Selbstverwalterischen Interessengemeinschaftes der wissenschaftlichen Arbeit von Vojvodina. Die Forschung bearbeitet die Probleme und die bisher errungene Untersuchungserfolge, die der Verfasser innerhalb des ganzen Untersuchungsprojektes bearbeitet hat.

Abgehend von der unbestrittener Feststellung dass für jeden einigermassen komplizierten Prozess oder Erscheinung — besonders bei der Stufe der Kompliziertheit, wie in der Gesellschaft eines gegebenen Landes — das Bestehen bestimmter Struktur charakteristisch bzw. ihre Wandlung ist, nimmt der Verfasser die Auffassung an, die unter der Struktur das relativ stabile Verhältnis zwischen dem grundlegenden Elementen, der gegebenen Gesellschaft versteht, d. h. als System auffasst. Gleichmässig übernimmt er den Standpunkt derer bedeutlicher Verfasser bei uns, laut denen sach, in der Struktur unseres Landes bisher und jetzt neue Produktionsverhältnisse zum Ausdruck kommen, die zur Formierung neuer sozialer Kräfte, als grundlegender Subjekte der gesellschaftlichen Entwicklung, geführt haben.

Der Verfasser geht von der gesellschaftlichen Klasse ab, als grundlegenden Element der Gesellschaftsstruktur. Da diese aber besonders globale Kategorie ist, versucht er neben den gesellschaftlichen Schichtungen, auch die Stratifikation zwischen Klassen zu identifizieren, soweit das die sekundären Datenquellen ermöglichen, neben den Prozessen, die in Hinsicht der Stratifikation zu beobachten sind.

In der Arbeit wird das Prozess der Strukturwandlung der Einwohnerschaft der SFR Jugoslawien und daher auch der Einwohner von Vojvodina untersucht. In Anbetracht der Desagrarisation und Dislokation der Einwohner nach den Wohnplätzen, des eigentlich die Urbanisation bedeutet, (in Hinsicht auf die Arbeitsplätze) sowie die grundlegende Charakteristik des Arbeitsengagements (und vorläufig auch ohne Arbeit), laut dem Gebiet ihrer Arbeit und Erziehung.

Auf Grund der grundlegenden Daten der Wandlung des Einwohnerstrukturs Jugoslawiens in den letzten vier Jahrzehnten (die vollkommen zuverlässige Daten enden mit dem 1981 Jahr, mit dem Jahr der letzten allgemeinen Volkszählung) — entgegen der genügend vorhandenen Auffassungen — begleitet Vojvodina und repräsentiert in grossem Masse die allgemeine Charakteristik dieser Wandlung. Eine Spezialität ist, dass die Desagrarisation der Einwohner ein Jahrzehnt später angefangen hat, das für die jetztige und zukünftige Schätzungen dafür nicht besonders bedeutend ist, da sich dieses Prozess schnellstens mit dem jugoslawischen allgemeinen Prozess gleichstellt, sowie mit dem Prozess der Mehrheit einzelner Gebiete in Jugoslawien. Die zweite Spezialität die an sich nicht überragend ist, aber in der Planierung der zukünftigen weitjährigen Entwicklung, einen komparativen Vorteil erzeugen kann, ist das

Netz der Wohnsitze. Vojvodina ist nämlich das ausgesprochen urbanisiertestes Gebiet Jugoslawiens.

Auf Grund der fundamentaler Daten, über die Strukturwandlung der Einwohnerschaft in Jugoslawien und daher auch in der Vojvodina, ist schwer zweifellos auf die Frage zu antworten, warum in den vergangenen vier Jahrzehnten — und so wird es auch lange Zeit weiter bleiben — Vojvodina ausgesprochen Immigrationsgebiet ist, im Rahmen der horizontalen Beweglichkeit der Einwohner von Jugoslawien. Damit wird die sonst niedrige Natalität in der Vojvodina kompensiert und die Argumente einiger Forscher ausgeschlossen, die unlängst festgestellt haben, dass für die projektierte, gesellschaftlich-ökonomische Entwicklung des niedrige natürliche Wachstum der Einwohnerschaft des Autonom-Gebiets Vojvodina zu rechnen ist.

In der Arbeit wird, auf Grund der Daten, darauf hingewiesen, dass nach der Struktur der Angestellten Vojvodina den Durchschnitt ganz Jugoslawiens vorstellt von verschiedenen Gesichtspunkten betrachtet. Weder die Struktur, noch das Nivo der Unterrichtsanstalten und andere Daten der gesellschaftlichen Infrastruktur unterscheiden sich nicht von den jugoslawischen Durchschnitt, ausser einem: der Umfassung der Kinder mit Vorschulerziehungsanstalten, das jedoch als einzelner Fall (wenn auch wichtig), in Hinsicht des Ganzen nicht besonders bedeutend ist. Es ist auf Grund der allgemeinen Daten nicht möglich auf die Frage zu antworten, warum man noch immer meint, dass Vojvodina — auf Grund des Vorzuges in Hinsicht des Qualitäts der vorhandenen Arbeitskraft — komparative Vorzüge hat. Vielleicht handelt es sich um die Tradition und Kultur der Arbeit, um die Qualität der Unterrichtsanstalten deren Netz mit langsameren Tempo gewachsen ist und um die Kultur des Lebens, hinsichtlich ihrer Urbanisierung sowie um die Qualität anderer Gesellschaftsämter (nicht die quantitative Daten über ihre Entwicklungsstufe). Das sind aber nur Voraussetzungen. Die Untersuchung dieser Hypothesen (ihre Bestätigung oder Ablehnung) verlangt weitere und suptile Forschungen.

In der Arbeit wird auf die Nötigkeit der Fortführung der angefangenen Forschungen hingewiesen — das schon jetzt als unmittelbar noch nich zu Aufgabe vorgeschlagen worden ist — über die zukünftige Entwicklung des Wohnsitznetzes, der Wohnungsbauaktivität (unabsichtlich der jetztigen Gewohnheiten und Lösungen, die das Fach vorschlägt) und der Lokation der Verkehrs — und anderer Kapazitäten in der Vojvodina, den Netz der gesellschaftlichen Dienste, mit einschliessend.